

**ЎZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLY VA OʻRTA TAʼLIM VAZIRLIGI
URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI**

ЎTURIZM VA IQTISODIYOT FAKULTETI

301- KT guruhi talabasi

Abdukarimova Zuhraning

**ЎMoliya fanidan ЎKorxonalar va tashkilotlar
moliyasi mavzusida tayyorlagan**

REFERATI

Urganch 6 2016

MAVZU: KORXONALAR VA TASHKILOTLAR MOLIYASI

REJA

1. Korxonalar moliyasi ó O`zbekiston Respublikasi moliya tizimining asosi. Moliyaviy ishlab chiqarish korxonalar moliyasining mazmuni va o`ziga xos usuliyatlari.
2. O`jalik ittifoqlari moliyasining usuliyatlari. O`jalik uyushmalari moliyasining usuliyatlari.
3. Hissadrlilik jamiyatlari moliyasining usuliyatlari.
4. Davlat korxonalar moliyasining usuliyatlari.
5. Moliyaviy ishlab chiqarish muassasalari va tashkilotlari moliyasining o`ziga xos usuliyatlari va birligilari. Nativ tashkilotlari moliyasining usuliyatlari. Kichik korxonalar moliyasining usuliyatlari.
6. Foydalanilgan adaboyitlar

1. K r nalar m liyasi ó O`zb kist n R spublikasi m liya tizimining as si. M ddiy ishlab chiqarish k r nalar m liyasining mazmuni va o`ziga s ususiyatlari.

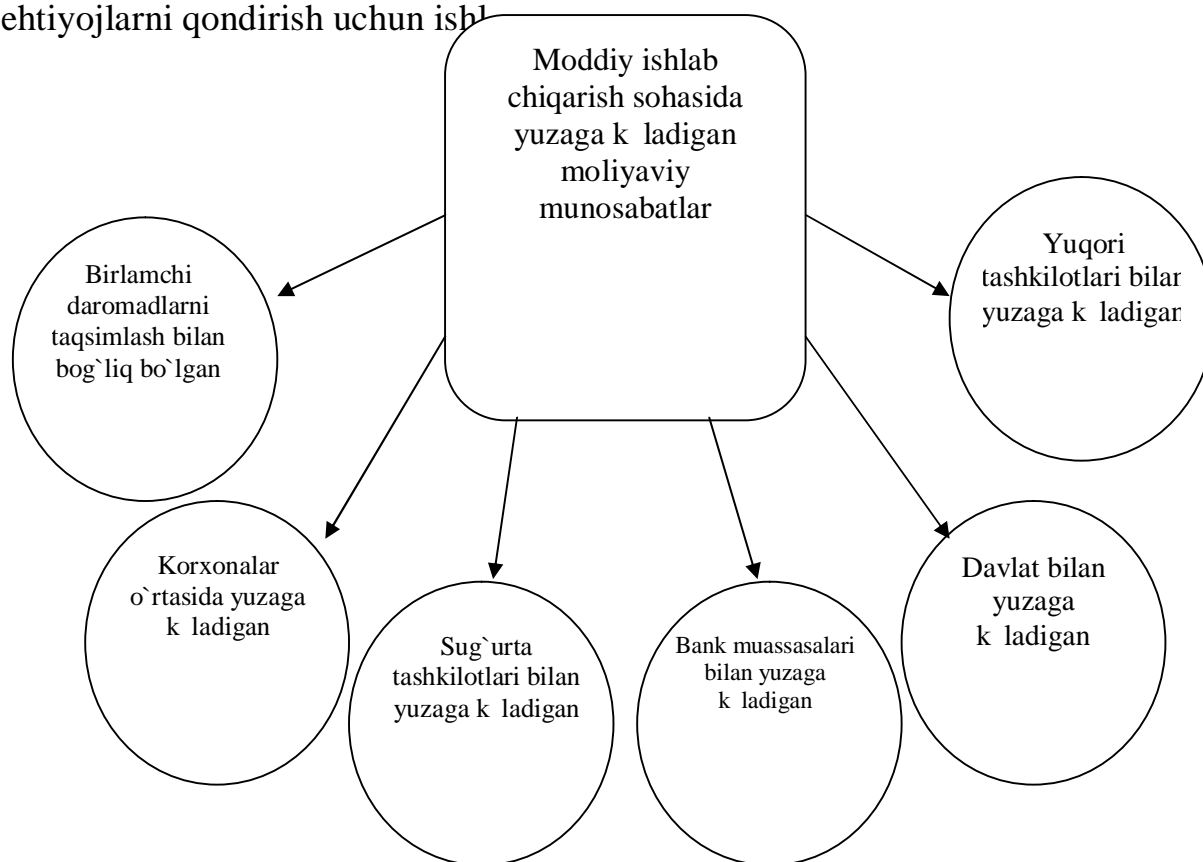
Ijtimoiy ishlab chiqarishning hammasi o`zida sarflanayotgan mehnat xarakteriga asoslanib ikki yirik *sohaga* ajraladi:

- moddiy ishlab chiqarish;
- nomoddiy ishlab chiqarish.

Birinchi sohaning *xususiyati* - bu tovar ishlab chiqarishdir, ikkinchi sohaning o`ziga xos *xususiyati* - bu turli xizmatlar (ijtimoiy, maishiy va boshqalar) ko`rsatishdir. Moddiy ishlab chiqarishni tashkiliy tuzulmasining asosi bo`lib korxonalar, birlashmalar, assotsiatsiyalar tashkil etadi, noishlab chiqarish sohasida esa, muassasalar, tashkilotlar va boshqa tuzulmalar faoliyat ko`rsatadi.

Moddiy ishlab chiqarish sohasida turli xarakterli moliyaviy munosabatlar vujudga keladi. Shu asosda, tashkil etilgan bir maqsadga yo`naltirilgan pul fondlari xususiyatini inobatga olganda, moliyaviy munosabatlar tizimida bir turdagi pul munosabatlarga nisbatan quyidagi guruhlarni birlashtirish mumkin (9-rasm):

➤ moddiy ishlab chiqarishning xo`jalik bo`linmalarida birlamchi daromadlarni shakllantirish, xo`jalik ichidagi maqsadli fondlar - nizom fondi, ishlab chiqarishni rivojlantirish fondi, rag`batlantirish fondi va boshqalarni tashkil etish va foydalanish bilan bog`liq bo`lgan. Ulardan bir qismi ishlab chiqarish, ikkinchi qismi ta`minot ehtiyojlarni qondirish uchun ishlab chiqarish

1-rasm. Moddiy ishlab chiqarish sohasida yuzaga keladigan moliyaviy munosabatlar

turli korxonalar orasida vujudga keladigan munosabatlar, agar bu munosabatlar taqsimlash xarakteriga ega bo'lsa, lekin almashtirishga xizmat qiluvchi emas. Bu pul munosabatlari asosidagi moliyaviy resurslarni harakati fond shaklida emas, balki, shartnomalar bo'yicha jarimalar olish yoki to'lash, turli birlashmalar qatnashchilarini badal to'lovlarini to'lashi, ishlab chiqarish jarayonlarini kooperatsiyalashdan tushgan foydani taqsimlashda ularni ishtirok etishi, aksiya va obligatsiyalarga mablag'larni investitsiyalash va ular bo'yicha dividendlar va foizlar olish va h. k. ;

➤ turli sug'urta fondlarini tashkil etish va foydalanish bilan bog'liq bo'lgan moddiy ishlab chiqarish korxonalari va sug'urta tashkilotlari o'rtasida vujudga keladigan moliyaviy munosabatlar;

➤ bank ssudalarini olish va qoplash, ular bo'yicha foizlar to'lash hamda ma'dum to'lov evaziga vaqtincha foydalanish uchun bo'sh pul mablag'larini banklarga berish bilan bog'liq bo'lgan korxonalar va banklar o'rtasida vujudga keladigan munosabatlar;

➤ budjet va budjetdan tashqari fondlarni tashkil etish va foydalanish bilan bog'liq bo'lgan moddiy ishlab chiqarish va davlat o'rtasida vujudga keladigan munosabatlar. Moliyaviy munosabatlarning bu guruhi budjetga, budjetdan tashqari fondlarga to'lovlar, budjetdan moliyalashtirish va h. k.;

➤ korxonalar bilan ularning yuqori boshqaruv tuzulmalari orasida vujudga keladigan munosabatlar. Bunga "vertikal" o'zaro bog'liqlik deyiladi, tarmoq ichki chegaralarida saqlanib qolgan moliyaviy resurslarning qayta taqsimlanishi.

Yuqorida ko'rsatilgan pul munosabatlari korxonalar moliyasining mazmunini hosil qilib, xo'jalik subyektlarining jamg'armalarini va pul daromadlarini tashkil etish, foydalanish va ularni moliya-bank tizimining majburiyatlarini bajarish uchun, kengaytirilgan takror ishlab chiqarish xarajatlarini moliyalashtirish, ishchilarni moddiy rag'batlantirish va ijtimoiy xizmat ko'rsatish bilan bog'liq bo'lgan pul munosabatlari deb aniqlash mumkin.

Mulkchilikning turli shakllari, tarmoqlarning xususiyatlari, iqlimiy-tabiat omillarning mavjudligi ham moliyaviy o'zaro bog'liqliklarni ko'p qirrali qilib, ta'sirini o'tkazadi. Bu asosda moddiy ishlab chiqarishda moliyaviy munosabatlarning ko'p qirraligi, usullarini turli-tumanligidan iborat bo'lgan *birinchi spetsifik xususiyati* vujudga keladi.

Ishlab chiqarishning moddiy asosi - bu ishlab chiqarish fondlaridir. Ularni olish, yangilash va kengaytirish uchun korxonalar zarur bo'lgan moliyaviy resurslarga ega bo'lishi va maqsadli pul fondlarini tashkil etishi kerak. Maqsadli pul fondlari ishlab chiqarish fondlarini aylanishida xizmat qiladi va ularni uzluksizligini ta'minlaydi. Bu holat, ishlab chiqarish fondlarini tashkil etish, doim to'ldirish va ko'paytirish jarayonlarini ifodalab berib, moddiy *ishlab chiqarish moliyasining ikkinchi xususiyatini* hosil qiladi.

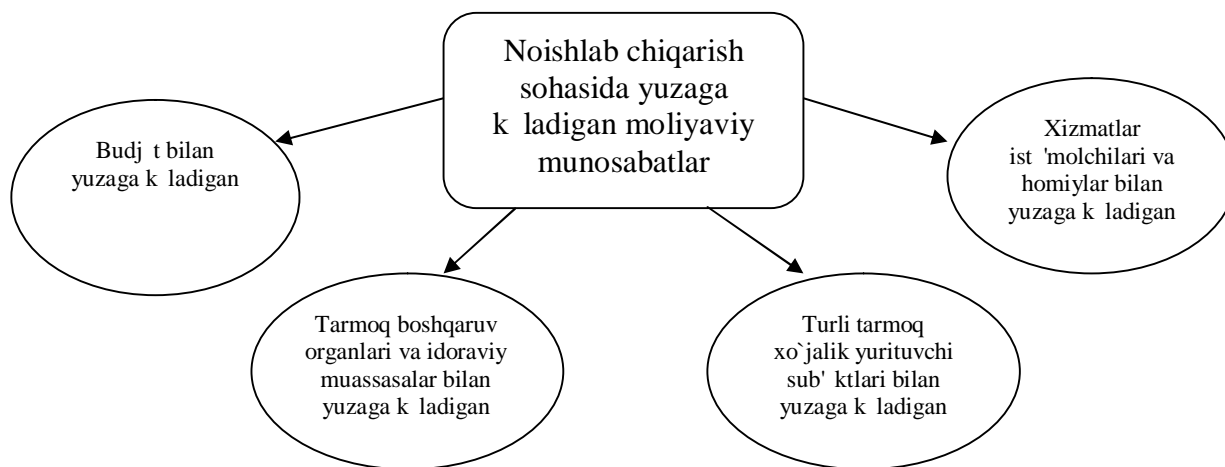
Ishlab chiqarish natijasida yaratilgan qiymat sotilgandan so'ng taqsimlanadi. Shu taqsimlanish jarayonida ish haqi fondini tashkil etish, sof daromadni taqsimlash va

sarflash uchun moliyaviy munosabatlar vujudga keladi. Sof daromad faqatgina moddiy ishlab chiqarishda emas, balki nomoddiy ishlab chiqarishda ham bir nechta pul fondlarini tashkil etilishida manba bo'lib, taqsimlanish jarayonida moliyaviy munosabatlarning murakkab birikmalarini vujudga keltiradi.

Foyda shaklini olgan sof daromad hisobiga, moddiy ishlab chiqarish sohalarida, ishlab chiqarishni kengaytirish, uni moddiy-texnika bazasini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan ishlab chiqarish fondi, ishchi-xodimlarni moddiy rag'batlantirish uchun belgilangan iste'mol fondi, zahira va rezerv fondi tashkil etiladi. Sof daromad umumdavlat pul fondlarini (budjet, Pensiya fondi va boshqalar) tashkil etilishida, soliq to'lovlari, ijtimoiy sug'urtaga ajratmalar va boshqa shakllarda manba bo'lib xizmat qiladi. Shunday qilib, moddiy ishlab chiqarishda tashkil etilgan moliyaviy resurslar xalq xo'jaligini boshqa bo'g'inlarida pul fondlarini tashkil etish uchun ishlatiladi. Bu esa, butun davlatni moliyaviy tizimini boshlang'ich asosi bo'lib xizmat qiladi va moddiy ishlab chiqarish moliyasining *uchinchi xususiyatini* ifodalaydi. Turli xil ehtiyojlarni qondirish imkoniyati, mamlakatning umumiy moliyaviy holati aynan moddiy ishlab chiqarish moliyasining holatiga bog'liqdir.

Moliya, shuningdek ayirboshlash va iste'molga o'z ta'sirini o'tkazishi mumkin. Bu maqsadli pul fondlari orqali amalga oshiriladi. Ularning miqdori, tashkil etish shartlari va tartibi, foydalanish tamoyillari ayirboshlash va iste'mol sohalarini talablarini hisobga olgan holda o'zgaradi. Moliyani hamma takror ishlab chiqarish jarayonlari davrlari bilan uzviy bog'liqligi moddiy ishlab chiqarish moliyasining *to'rtinchi spetsifik xususiyatini* ifodalaydi. Bu xususiyat, iqtisodiy rag'batlantirish sifatida, moliya bilan foydalanish jarayonida obyektiv asos bo'lib, katta ahamiyatga ega.

Noishlab chiqarish sohasi - bu iqtisodiyotning moddiy boyliklar ishlab chiqarmaydigan tarmoqlari majmuidir. Ularga: uy-joy kommunal xo'jaligi va aholiga maishiy xizmat ko'rsatish, boshqarish, maorif, madaniyat va boshqa jamoat tashkilotlari kiradi. Noishlab chiqarish sohasida ham turli xarakterga ega bo'lgan moliyaviy munosabatlar vujudga keladi va ularni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

2-rasm. Noishlab chiqarish sohasida yuzaga keladigan moliyaviy munosabatlar

tarmoq (uning boshqaruv organi nomidan) yoki muassasani (tashkilotni) o'zini budjet bilan pul munosabatlari. Ular asosida budjet mablag'lari hisobidan tarmoq pul fondlari tashkil etiladi (ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat va boshqalar). To'lov asosida faoliyat ko'rsatayotgan tashkilotlar budjetga belgilangan to'lovlarni o'tkazishlari mumkin;

➤ yuqori boshqaruv organlari bilan ularga qarashli muassalar (tashkilotlar) o'rtasida hamda oxirgilarni ichida vujudga keladigan munosabatlar. Ular xo'jalik subyektlarini ixtiyorida tarmoq fondlaridan foydalanish, maqsadli pul fondlarini tashkil etish bilan birga sodir bo'ladi, masalan ish haqi, kapital ta'mirlash va h. k. Muassasalar va tashkilotlar ichida, ish haqi va iqtisodiy rag'batlantirish fondini tashkil etish va sarflash hamda pul mablag'larini maqsadli yo'nalishlar bo'yicha qayta taqsimlash bilan bog'liq bo'lgan moliyaviy munosabatlardir.

➤ turli tarmoq xo'jalik subyektlari o'rtasida vujudga keladigan pul munosabatlari, shuningdek budjetdan tashqari fondlarni tashkil etish va foydalanish bilan bog'liq bo'lgan moliyaviy munosabatlar;

➤ xo'jalik subyektlari bilan xizmatni iste'mol qiluvchilar va homiyar o'rtasidagi pul munosabatlari. Ular asosida noishlab chiqarish sohasidagi muassasalar va tashkilotlarning moliyaviy manbalari tashkil etiladi.

Nomoddiy ishlab chiqarish ham moliyani tashkil etilishiga ta'asir etadi va *birinchi o'ziga xos xususiyati* bo'lib, moliya jismoniy va yuridik shaxslarga xizmat ko'rsatish jarayonini ifoda etadi. Xizmat ko'rsatishni turli-tumanligi va iste'molchilarga ularni taqdim etish xarakteri bir turda bo'lmasligidan kelib chiqib, noishlab chiqarish sohasidagi muassasalar va tashkilotlar to'lov yoki to'lovsiz faoliyat ko'rsatishlari mumkin. Bu pul fondlarini tashkil etish tartibiga va manbalariga, ulardan foydalanish tamoyillari va yo'nalishlariga ta'asir etadi.

Noishlab chiqarish sohasidagi muassasalar va tashkilotlarning moddiy asosi bo'lib, tovar ishlab chiqarish sharoitida natural-moddiy va qiymat (pul) shakliga ega bo'lgan noishlab chiqarish fondlari hisoblanadi. Shu fondlarga ega bo'lish, yangilash, kengaytirish va ishlatish bilan bog'liq bo'lgan munosabatlar moliyaviy munosabatlarni ifodalaydi. Ular asosida maqsadli pul fondlarini tashkil etish va foydalanish vujudga keladi va shunda nomoddiy ishlab chiqarish moliyasining *ikkinchi o'ziga xos xususiyati* namoyon bo'ladi.

Ularning *uchinchi xususiyati* xizmat ko'rsatish va uni iste'moli o'rtasida almashish davri yo'qligida. Modomiki, xizmat o'z tabiati bo'yicha nomoddiy, u jamg'arilmaydi va yaratilishi bilan u uzoqlashib (yoki begonalashib) ketishi kerak. Bu esa, noishlab chiqarish sohasida pul mablag'larni harakatini, xarakterini, maqsadli pul fondlarini tashkil etish va foydalanish sharoitini va tartibini alohida, o'ziga xosligini ifodalaydi.

Noishlab chiqarish sohasining ko'p tarmoqlarida yuqori malakali, odatda oliy ma'dumotli ishlovchilar tashkil etadi. Shuning uchun noishlab chiqarish soha aqliy mehnatni eng ko'p to'planishi bilan ajraladi va umumiy xarajatlar ichida eng katta miqdori bo'lib, ularga xizmat ko'rsatganlari uchun ish haqi to'lashga sezilarli darajada mablag' ajratiladi. Natijada noishlab chiqarish sohasida aqliy mehnatni samaradorligini oshirishga, uni rag'batlantirishga yo'naltirilgan maxsus moliyaviy

mexanizmdan foydalanish zarurligida ifodalanganligi noishlab chiqarish sohasi moliyasining *toʻrtinchi oʻziga xos xususiyatini* bildiradi.

Noishlab chiqarish sohasining, odatda, oʻz daromadlari boʻlmagan muassasalar uchun pul mablagʻlari davlat budjetidan ajratiladi yoki uni smetali moliyalashtirish deyiladi.

Smetali moliyalashtirish muassasani hamma xarajatlarini qoplash uchun davlat budjetidan ajratilgan pul hajmini aniq bir maqsadga qaratilganligi va choraklarga taqsimlanishini aniqlaydi. Noishlab chiqarish muassasalarini taʼminlash uchun budjet mablagʻlaridan tashqari korxonalar, ijtimoiy va boshqa tashkilotlardan mablagʻlar ajratilishi mumkin, lekin moliyalashtirishning asosiy manbai sifatida davlat budjeti boʻlib qoladi. Boshqa moliyaviy rejalardan yoki daromadlar va xarajatlar shaklida tuzilgan balansdan, smeta smetali moliyalashtirish muassasalarini budjet bilan boʻladigan munosabatlari bir tomonlama yoki faqat xarajatlar rejasini ifoda etib ajraladi. Agarda ayrim budjet muassasalarida ishlab chiqarish yoki boshqa faoliyatlardan daromadlar olinmasa, odatda, ular maxsus mablagʻlar shaklida daromadlar va xarajatlar smetasida inobatga olinib, alohida ishlatiladi. Bunda budjet muassasi smetasiga, muassasa normal ishlamoqchi uchun, xarajatlar toʻliq hajmda kiritiladi, maxsus va budjetdan tashqaridagi mavjud boʻlgan mablagʻlar inobatga olinmaydi.

Smeta noishlab chiqarish muassasalarining talablarini va davlat budjetini imkoniyatlarini inobatga olib va shartli ravishda davlat qarorlarini va boshqa meʼyoriy hujjatlarga, yoʻriqnomalarga amal qilingan holda tuziladi. Budjet muassasalarining xarajatlari har bir smetani ajratgan pulini aniq bir maqsadga yoʻnaltirilganligini aniqlaydigan budjet klassifikatsiyaning moddasi, boʻlimi va paragrafi boʻyicha taqsimlanadi yoki guruhlantiriladi. Muassasaning normal ishlashi uchun mablagʻlardagi haqiqiy talab har bir xarajatning oʻziga xos hisoboti bilan asoslanadi.

Noishlab chiqarish sohasida, tijorat asosida faoliyat koʻrsatuvchi korxonalar qatorida: kommunal, maishiy xizmat, sugʻurta, bank va boshqa tijorat faoliyati olib boruvchi koʻpgina muassasalar va tashkilotlar mavjud.

Notijorat faoliyat maʼlum bir daromad olishni inkor etmaydi, lekin shu daromad tashkilotni rivojlantirishga sarflanadi. Notijorat tashkilotlarni mavjudligi jamiyat uchun zarur, chunki ularga koʻpgina tibbiy, maorif, taʼlim, madaniy, ilmiy muassasalar va h. k. kiradi.

Ijtimoiy ishlab chiqarish korxonalari va ular qaramogʻidagi tashkilotlarning oʻz daromadlari va jamgʻarmalari boʻlib, toʻliq moliyaviy mustaqillikka ega va davlat budjeti oldida asosiy faoliyatlari boʻyicha majburiyatlarini olib borishmaydi. Ularning faoliyatini amalga oshirish uchun daromadlar va xarajatlar smetasi shaklida moliyaviy reja tuziladi, lekin xoʻjalik faoliyati natijasida olingan daromadlardan davlatga soliq toʻlanadi.

Moliyaviy rejaning daromadlar va xarajatlar moddalari ijtimoiy tashkilot faoliyatining sohasiga asoslanib ajraladi. Tashkilotning koʻpchiligida daromadlar boshlangʻich aʼzolik toʻlovlaridan uning qaramogʻida boʻlgan korxonalarni foydasidan ushlab qolingan mablagʻlardan tashkil topadi.

Ijodiy uyushmalarning ijtimoiy tashkilotlarda (Rassomlar uyushmasi,

Arxitektorlar uyushmasi va boshqalar)da boshqa xil daromadlar ham boʻladi - bu davlat korxonalari va xoʻjalik tashkilotlarning maxsus ajratilgan pul mablagʻlari. Ijtimoiy tashkilotlarning daromadlari tarkibida koʻngilli sport jamiyatlariga, jismoniy tarbiyani rivojlantirishga, mahalliy bastakorlar va yozuvchilar uyushmasining apparatlarini, maʼmuriy xoʻjalik xarajatlarini va boshqalarni qoplash uchun davlat budjetidan ajratilgan pul mablagʻlari (assignovaniyalar) boʻlishi mumkin. Xarajatlar moddalarida esa, ijtimoiy tashkilotlarning asosiy faoliyati bilan bogʻliq boʻladigan mablagʻlarning sarflanishi aks ettiriladi. Ular: kapital qurilish, kapital taʼmirlash, maʼmuriy-xoʻjalik xarajatlar, apparatga xizmat haqi toʻlashdir.

Xarajatlarni yoʻnalishi, ularning faoliyatini xarakteri bilan aniqlanadi.

Yuridik shaxs oʻ fuqarolik huquqi subyekti, fuqarolik-huquqiy munosabatlari ishtirokchisi. Oʻz mulkida, xoʻjalik yuritishida yoki operativ boshqaruvida alohida mol-mulkka ega boʻlgan hamda oʻz majburiyatlari yuzasidan ushbu mol-mulk bilan javob beradigan, oʻz nomidan mulkiy yoki shaxsiy nomulkiy huquqlarga ega boʻla oladigan va ularni amalga oshira oladigan, majburiyatlarni bajara oladigan, sudda daʼvogar va javobgar boʻla oladigan tashkilot yuridik shaxs hisoblanadi. Yuridik shaxslar mustaqil balans yoki smetaga ega boʻlishlari kerak.

Oʻzbekiston Respublikasining fuqarolik qonun hujjatlariga muvofiq, foyda olishni oʻz faoliyatining asosiy maqsadi qilib olgan (*tijoratchi tashkilot*) yoki foyda olishni ana shunday maqsad qilib olmagan tashkilot (*tijoratchi boʻlmagan tashkilot*) yuridik shaxs boʻlishi mumkin.

Tijoratchi tashkilot boʻlgan yuridik shaxs xoʻjalik shirkati va jamiyati, ishlab chiqarish kooperativi, unitar korxonona va qonunlarda nazarda tutilgan boshqacha shaklda tuzilishi mumkin.

Tijoratchi tashkilot boʻlmagan yuridik shaxs jamoat birlashmasi, ijtimoiy fond va mulkdor tomonidan moliyaviy taʼminlab turiladigan muassasa shaklida, shuningdek qonunlarda nazarda tutilgan boshqacha shaklda tashkil etilishi mumkin.

Yuridik shaxslarning yuqoridagidek farqlanishidan kelib chiqib, ularning moliyasini ham ikkita sohaga ajratish mumkin: *tijorat korxonalarini moliyasi* va *notijorat tashkilotlar moliyasi*. Bu ikki guruh xoʻjalik yurituvchi subyektlarning moliyasi tadbirkorlik faoliyatini tashkil qilish shakli, daromadlar va xarajatlarni shakllantirishi, mulkka egalik qilishi, majburiyatlarni bajarishi, soliqqa tortilishi bilan bogʻliq holda oʻzining xususiyatlariga ega.

Tijorat tashkilotlari va korxonalarining moliyasi, moliya tizimining asosiy boʻgʻini boʻlib, YaIM qiymatini yaratish, taqsimlash va ishlatish jarayonlarini qamrab oladi. Ular, asosan yalpi ijtimoiy mahsulot va milliy daromad yaratiladigan, moddiy ishlab chiqarish sohasida faoliyat yuritadilar.

Iqtisodiy tuzumdagi oʻzgarishlar natijasida tadbirkorlik faoliyatining yakuniy maqsadi xususiy kapitalina saqlab holda foyda olish boʻlib qoldi.

Tijorat tashkilotlari va korxonalarini tadbirkorlik faoliyatini olib borishida ishlab chiqarishni tashkil etish va mahsulot realizatsiyasi, xizmatlar koʻrsatish va ishlar bajarish, oʻz moliyaviy resurslarini shakllantirish va moliyalashtirishning tashqi manbalarini jalb qilish, ularni taqsimlash va ishlatish bilan bogʻliq boʻlgan maʼlum moliyaviy munosabatlar yuzaga keladi.

Moliyaviy munosabatlarning moddiy asosi *pul* hisoblanadi. *Moliyaviy munosabatlar* ó pul munosabatlarining bir qismi va faqatgina pul mablagʻlarining real harakatida yuzaga keladi, xususiy kapitalni, markazlashgan va markazlashmagan pul fondlarini shakllanishi va ishlatilishi bilan kuzatiladi.

2. xoʻjalik ittifoqlari moliyasining usuliyatlari. xoʻjalik uyushmalari moliyasining usuliyatlari.

Tijorat tashkilotlari va korxonalarining moliyasi ó bu xususiy kapitalni, maqsadli pul fondlarini shakllantirish, ularni taqsimlash va ishlatish jarayonidagi tadbirkorlik faoliyatini olib borishda yuzaga keladigan pul munosabatlari.

Tijorat tashkilotlari va korxonalarining moliyasining funksiyalari huddi umumdavlat moliyasinikidek, yaʼni *sh* va *nazorat*. Ikkala funktsiya ham uzviy bogʻlangan.

1. Taqsimlash funksiyasining vositasida taʼsischilarning qoʻyilmalari hisobiga birlamchi kapitalni shakllantirish, ularni ishlab chiqarishga avanslashtirish, kapitalni takror ishlab chiqarish, daromadlar va moliyaviy resurslarni taqsimlanishida alohida tovar ishlab chiqaruvchilarning, xoʻjalik subyektlarining va toʻlaligicha davlatning manfaatlarini optimal hisobga olinishini taʼminlovchi asosiy mutanosibliklarni yaratish amalga oshadi. Moliyaning taqsimlash funktsiya bilan tijorat tashkilotlari va korxonalarining pul fondlarini olinayotgan daromadlarni taqsimlanishi va qayta taqsimlanishi orqali shakllanishi bilan bogʻliq. Ularga: ustav kapitali yoki ustav fondi, zahira fondi, qoʻshimcha kapital, jamgʻarish fondi, isteʼmol fondi, valyuta fondi va b. kiradi.

Taqsimlash munosabatlari jamiyat manfaatlariga toʻlaligicha boʻlgani kabi, alohida xoʻjalik yurituvchi subyektlarning, ularning xodimlarini, aksionerlarni, kredit va sugʻurta institutlarini ham manfaatlariga taalluqlidir. Shuning uchun, birlamchi vazifa ó ularni optimal tashkil qilish. Bu vazifani bajarilishiga moliyaning nazorat funktsiyasi yordam beradi.

Mablagʻlar normal doiraviy aylanishining buzilishi, mahsulot ishlab chiqarish, ishlar bajarish, xizmatlar koʻrsatish xarajatlarining ortib ketishi bilan xoʻjalik yurituvchi subyektning va toʻlaligicha jamiyatning daromadlari pasayadi. Bu esa, ishlab chiqarish jarayonidagi kamchiliklardan, ishlab chiqarish samaradorligiga taqsimlash munosabatlarining yetarlicha taʼsir qilmayotganligidan guvohlik beradi. Moliyaviy koʻrsatkichlarning tahlili xoʻjalik faoliyati natijalarini baholash va zarurat boʻlganda moliyaviy natijalarni yaxshilash maqsadidagi moliyaviy taʼsir choralarini koʻrish imkonini beradi.

2. *Nazorat funktsiyasining obyektiv asosi* ó mahsulot ishlab chiqarish va sotish, ishlar bajarish va xizmatlar koʻrsatish xarajatlarini qiymat hisobi, daromadlar va pul fondlarini shakllanish jarayoni. Moliya, taqsimlash munosabatlari sifatida, takror ishlab chiqarish jarayonini moliyalashtirish manbalari bilan taʼminlaydi (taqsimlash funktsiyasi) va bu bilan takror ishlab chiqarish jarayonining barcha davrlarini: ishlab chiqarish, ayirboshlash, isteʼmollarni yaxlit bogʻlaydi. Biroq, daromadlarni mahsulot ishlab chiqarish, ishlar bajarish va xizmatlar koʻrsatish jarayonida yaratilgan va ularni sotishdan soʻng olinganidan ortiq taqsimlash va ishlatishning ilojisi yoʻq. Xoʻjalik

subyekti tomonidan olinadigan daromadlarining hajmi uning kelajakda rivojlanish imkoniyatlarini belgilaydi. Korxonaning raqobatbardoshligi, uning moliyaviy barqarorligi ishlab chiqarishning samaradorligiga, xarajatlarning qisqartirilishiga va moliyaviy resurslardan oqilona foydalanishligiga bogʻliq.

Xoʻjalik yurituvchi subyekt faoliyati ustidan moliyaviy nazoratni quyidagilar amalga oshiradi:

bevosita xoʻjalik yurituvchi subyektning oʻzi, moliyaviy koʻrsatkichlarni har tomonlama tahlil qilish, moliyaviy rejalarini bajarilishining borishini, mahsulot (ishlar, xizmatlar) sotishdan tushumlarning oʻz vaqtida kelishini, tovar-moddiy qiymatliklarni yetkazib beruvchilar, buyurtmachilar va mahsulot isteʼmolchilari, davlat, banklar va boshqa kontragentlar (shartnomaviy munosabatlarning bir tomoni) oldidagi majburiyatlarni bajarilishini nazorat qilish yoʻli bilan;

aksiyadorlar va aksiyalarning nazorat paketiga ega boʻlganlar, pul mablagʻlarini samarali joylashtirish, foyda olish va dividendlar toʻlanishi ustidan nazorat qilish yoʻli bilan;

solliq organlari, budjetga soliqlar va boshqa majburiy toʻlovlarni oʻz vaqtida va toʻla toʻlanishini nazorat qiladi;

OʻzR Moliya vazirligining nazorat-taftish xizmati, budjet mablagʻlaridan foydalanuvchi korxonalar va tashkilotlarning moliyaviy-xoʻjalik faoliyatini nazorat qiladi;

tijorat banklari, ssudalar berish va qaytarishda, boshqa turdagi bank xizmatlarini koʻrsatishda;

mustaqil auditorlik firmalari, auditorlik nazoratlarini oʻtkazishda.

Tijorat tashkilotlari va korxonalarini xoʻjalik faoliyatining ijobiy moliyaviy natijasi moliyaviy resurslarni boshqarishda qoʻllanilayotgan shakl va usullarning samarali ekanligidan dalolat bersa, aksincha, salbiy natija yoki uning yoʻqligi moliyaviy resurslarni boshqarishdagi, ishlab chiqarishni tashkil etishdagi kamchiliklardan va korxonani bankrot boʻlish ehtimolidan dalolat beradi.

Tijorat tashkilotlari va korxonalarining moliyaviy munosabatlari xoʻjalik faoliyatining asoslari: xoʻjalik mustaqilligi, oʻzini-oʻzi moliyalashtirish, moddiy manfaatdorlik, moddiy javobgarlik, moliyaviy zahiralarni taʼminlash bilan asoslangan maʼlum *tamoyillar* boʻyicha quriladi.

Xoʻjalik mustaqilligi tamoyili moliya sohasidagi mustaqilliksiz amalga oshirilishi mumkin emas. Xoʻjalik yurituvchi subyektlar, mulkchilik shaklidan qatʼiy nazar, iqtisodiy faoliyat sohasini, moliyalashtirish manbalarini, foyda olish maqsadida pul mablagʻlarini joylashtirish yoʻnalishlarini mustaqil belgilaydilar. Bozor tijorat tashkilotlari va korxonalarini kapital qoʻyishning yangi sohalarini qidirib topishni, isteʼmol ehtiyojiga mos keluvchi egiluvchvn ishlab chiqarishni yaratishni ragʻbatlantiradi. Tijorat tashkilotlari va korxonalarini qoʻshimcha foyda olish maqsadida boshqa xoʻjalik yurituvchi subyektlarning ustav kapitalini shakllanishida ishtirok etib, ularning, davlatning qimmatli qogʻozlarini sotib olish shaklidagi qisqa muddatli va uzoq muddatli investitsiyalar xarakteridagi investitsiyalarni amalga oshirishlari mumkin. Biroq, toʻla xoʻjalik mustaqilligi toʻgʻrisida gapirish mumkin emas, chunki davlat ular faoliyatining maʼlum tomonlarini tartibga solib turadi. Demak, tijorat

tashkilotlari va korxonalarini turli darajadagi budjetlar bilan oʻzaro aloqalari qonunchilik bilan oʻrnatiladi. Mulkchilikning barcha shaklidagi tijorat tashkilotlari va korxonalari qonunchilik tartibida oʻrnatilgan stavkalariga mos tarzda tegishli soliqlarni toʻlaydilar, budjetdan tashqari fondlarni shakllanishida ishtirok etadilar. Davlat amortizatsiya siyosatini ham belgilab beradi..

Oʻzini-oʻzi moliyalashtirish tamoyili. Bu tamoyilning amalga oshirilishi oʻ xoʻjalik yurituvchi subyektning raqobatbardoshligini taʼminlovchi tadbirkorlik faoliyatini asosiy shartlaridan biri.

Oʻzini-oʻzi moliyalashtirish mahsulot ishlab chiqarish va sotish, ishlar bajarish va xizmatlar koʻrsatish xarajatlarini toʻlaligicha oʻzi qoplashi, ishlab chiqarishni rivojlantirish uchun investitsiyalarni oʻziningi pul mablagʻlari va zarurat boʻlganda bank va tijorat kreditlari hisobiga amalga oshirilishi tushuniladi.

Rivojlangan bozor munosabatlariga ega davlatlarning oʻzini-oʻzi moliyalashtirish darajasi yuqori boʻlgan korxonalarining xususiy kapitali 70% va undan koʻpni tashkil qiladi.

Tijorat tashkilotlari va korxonalarini moliyalashtirishning *asosiy oʻz manbalariga* quyidagilar kiradi: amortizatsiya (eskirish) ajratmalari, foyda, taʼmirlash fondlariga ajratmalar. Hozirgi kunda barcha tijorat tashkilotlari va korxonalari bu tamoyilga rioya qilish ikoniga ega emaslar. Qator soha korxonalar va tashkilotlari, isteʼmolchi uchun zarur boʻlgan mahsulot ishlab chiqarish va xizmat koʻrsatish bilan, obyektiv sabablarga koʻra ularning rentabelligini taʼminlay olmaydilar. Ularga shahar yoʻlovchi transporti, uy-joy-kommunal xoʻjaligi, qishloq xoʻjaligining alohida korxonalari kiradi. Bunday korxonalar imkoniyat darajasida qaytarish va qaytarmaslik asosidagi budjetdan qoʻshimcha moliyalashtirish koʻrinishidagi davlat yordamini oladilar.

Moddiy manfaatdorlik tamoyili. Bu tamoyilning obyektiv zarurligi tadbirkorlik faoliyatining asosiy maqsadi oʻ foyda olish bilan asoslanadi. Tadbirkorlik faoliyatining natijalaridan manfaatdorlik nafaqat uning ishtirokchilarida, balki toʻlaligicha davlatda ham namoyon boʻladi. Bu tamoyilning amalga oshirilishi korxonaning alohida xodimlariga yuqori darajada mehnatga haq toʻlash bilan taʼminlanishi mumkin. Korxonalar uchun bu tamoyil davlat tomonidan optimal soliq siyosatini, iqtisodiy asoslangan amortizatsiya siyosatini olib borilishi, ishlab chiqarishni rivojlanishi uchun iqtisodiy shart-sharoitlarni yaratilishi natijasida amalga oshishi mumkin. Korxonaning oʻzi bu tamoyilning amalga oshishiga yangitdan yaratilgan qiymatni taqsimlashda, isteʼmol fondi va jamgʻarma fondini shakllantirilishida iqtisodiy asoslangan mutanosibliklarga rioya qilish bilan yordam berishi mumkin. Davlatning manfaatlari korxonalarining rentabelli faoliyati bilan, ishlab chiqarishning oʻsishi va soliq intizomiga rioya qilinishi bilan taʼminlanishi mumkin.

Moddiy javobgarlik tamoyili moliyaviy-xoʻjalik faoliyatini yuritish va uning natijalari uchun maʼlum javobgarliklar tizimining mavjudligini bildiradi. Bu tamoyilni amalga oshirishning moliyaviy usullari turli xildir va qonunchilik bilan tartibga solinadi. Shartnomaviy majburiyatlarni, hisob-kitob intizomini, olingan kreditlarni qaytarish muddatlarini, soliq qonunchiligi va shu kabilarni buzgan korxonalar penya va jarimalar toʻlaydilar. Rentabelli boʻlmagan, oʻzining majburiyatlari boʻyicha javob bera olmaydigan korxonalariga bankrotlik tadbirlari qoʻllanilishi mumkin.

Korxonalarining rahbarlari soliq qonunchiligini buzilishi yuzasidan maʼmuriy javobgarlikka egadirlar. Korxonalar va tashkilotlarning alohida xodimlariga brakka yoʻl qoʻyganligi uchun jarimalar tizimi, mukofotlardan mahrum qilish, mehnat intizomini buzganligi uchun ishdan boʻshatish choralari qoʻllaniladi.

Moliyaviy zahiralar bilan taʼminlash tamoyili biznesga qoʻyilgan mablagʻlarni qaytmaslik havfini mavjudligi bilan asoslanuvchi tadbirkorlik faoliyatining shartlari bilan xarakterlanadi. Bozor munosabatlari sharoitida tavakkalchilikning oqibatlari tadbirkorning oʻziga yuklanadi, chunki u oʻzi ishlab chiqqan dasturini oʻzining tavakkalchiligi asosida ixtiyoriy va mustaqil amalga oshiradi. Bundan tashqari, xaridorlar uchun iqtisodiy kurashda tadbirkorlar oʻzining mahsulotlarini pullarini oʻz vaqtida qaytmaslik tavakkalchili bilan ham sotishga majbur boʻladilar. Korxonalarining moliyaviy qoʻyilmalari ham qoʻyilgan mablagʻlarni oʻz vaqtida qaytmaslik yoki koʻzlangandan oz daromad olish tavakkalchiligi bilan ham bogʻliqdir. Va nihoyat, ishlab chiqarish dasturlarini ishlab chiqishda bevosita iqtisodiy hatoliklarga ham yoʻl qoʻyilishi mumkin. Mazkur tamoyilning amalga oshishi xoʻjalik yuritishning noqulay davrlarida korxonaning moliyaviy holatini mustahkamlash imkoni beruvchi moliyaviy zahiralarini va turdagi fondlarni shakllantirish hisoblanadi.

Barcha tashkiliy-huquqiy shakllardagi korxonalar tomonidan moliyaviy zahiralar budjetga soliqlar va boshqa majburiy toʻlovlar toʻlanganidan soʻng qoladigan sof foydadan shakllantiriladi. Aksiyadorlik jamiyatlari moliyaviy zahiralarini qonunchilik bilan oʻrnatilgan tartibda shakllantiradilar. Amaliyotda, past moliyaviy imkoniyatlari sababli, ularning moliyaviy barqarorligi uchun zarur boʻlgan moliyaviy zahiralarini shakllantirmaydilar.

Korxonalar moliyasini tashkil qilishining barcha tamoyillari doimiy rivojlanishda boʻladi va har qaysi iqtisodiy vaziyatlarda ularning amalga oshirilishi uchun jamiyatdagi ishlab chiqarish kuchlarining va ishlab chiqarish munosabatlarning holatiga mos keluvchi shakllari va usullari qoʻllaniladi.

Notijorat tashkiloti tijorat tashkilotidan, avvalambor, faoliyatining maqsadi boʻyicha farq qiladi. Tijorat tashkilotining *asosiy maqsadi* oʻ foyda olish boʻlsa, notijorat tashkiloti esa, quyidagi maqsadlarda tashkil etiladi:

Éishtirokchilarning moddiy (mulkiy) ehtiyojlarini qondirish maqsadida (matlubot kooperativlari);

Émaʼnaviy yoki oʻzga nomoddiy ehtiyojlarni qanoatlantirish uchun (jamoat birlashmalari);

Éxayriya, ijtimoiy, madaniy, maʼrifiy yoki boshqa ijtimoiy foydali maqsadlar (jamoat fondlari);

Éboshqaruv, ijtimoiy-madaniy vazifalarni yoki tijoratchilikdan iborat boʻlmagan boshqa vazifalarni amalga oshirish uchun (muassasalar.

Notijorat tashkilotiga quyidagicha taʼrif berish mumkin. **Notijorat tashkiloti (NTT)** oʻ bu foyda olish maqsadida emas, balki ishtirokchilarning moddiy (mulkiy) ehtiyojlarini qondirish, maʼnaviy yoki oʻzga nomoddiy ehtiyojlarni qanoatlantirish, xayriya, ijtimoiy, madaniy, maʼrifiy yoki boshqa ijtimoiy foydali maqsadlar, boshqaruv, ijtimoiy-madaniy vazifalarni yoki tijoratchilikdan iborat boʻlmagan boshqa vazifalarni amalga oshirish uchun tuzilgan yuridik shaxs. Shuni taʼkidlash joizki, fuqarolik

qonunchilik NTTlarga tadbirkorlik faoliyati bilan shugʻullanishga ruxsat beradi, agarda u notijorat tashkilotni tashkil etish maqsadlariga erishishga yoʻnaltirilgan va bu maqsadlarga mos kelsa. Notijorat tashkilotlarning huquqiy maqomi OʻzR Fuqarolik kodeksi normalari (1-qism, 4-bob, 3-§) bilan belgilanadi. Yuridik shaxs sifatida NTT toʻla huquqli huquq subyekti hisoblanadi. Boshqacha soʻz bilan aytganda, har qanday NTT uning faoliyati maqsadlariga mos keluvchi fuqarolik huquqlariga va faoliyati bilan bogʻliq boʻlgan majburiyatlarga ega.

Yuridik shaxs sifatida notijorat tashkilot quyidagi belgilarga ega boʻlishi kerak:

 Éoʻz mulkida yoki operativ boshqaruvida alohida mol-mulkka ega boʻlishlik;
 Ébu mulklar bilan oʻzining majburiyatlari boʻyicha javobgar boʻlish (muassasalardan tashqari);

 Éoʻz nomidan mulkiy yoki shaxsiy nomulkiy huquqlarga ega boʻla olishlik va ularni amalga oshira olishlik, majburiyatlarni bajara olishlik, sudda daʼvogar va javobgar boʻla olishlik;

 Émustaqil balans yoki smetaga ega boʻlishlik.

3. Hissad rlik jamiyatlari m liyasining ususiyatlari.

Tashkiliy-huquqiy shakllari boʻyicha NTTlar matlubot kooperativlariga, jamoat birlashmalariga, jamoat fondlariga, muassasalarga boʻlinishi mumkin.

Matlubot kooperativi (MK)- ishtirokchilarning moddiy (mulkiy) ehtiyojlarini qondirish maqsadida fuqarolarning aʼzolikka asoslangan ixtiyoriy birlashmasi matlubot kooperativi hisoblanib, bu birlashuv uning aʼzolari tomonidan oʻz mulkiy (pay) badallarini qoʻshish yoʻli bilan amalga oshiriladi. MK boshqa NTTlar bilan solishtirganda alohida maqomga ega. MK oʻzining faoliyatini ishtirokchilarning moddiy (mulkiy) ehtiyojlarini qondirish maqsadida olib boradilar (misol uchun, uy-joy-qurilish kooperativlari, mulkdorlar kooperativlari (shirkatlari) va b.). boshqa NTTlar esa, boshqa ijtimoiy (nomoddiy) manfaatlarga ega boʻlishlik uchun tuziladi.

Jamoat birlashmalari (JB) - maʼnaviy yoki oʻzga nomoddiy ehtiyojlarni qanoatlantirish uchun oʻz manfaatlarining mushtarakligi asosida qonunda belgilangan tartibda birlashgan fuqarolarning ixtiyoriy birlashmalari.

Jamoat birlashmalari oʻz ustavlarida nazarda tutilgan ishlab chiqarish yoki oʻzga tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishga haqlidirlar.

Jamoat fondlari - fuqarolar va (yoki) yuridik shaxslar tomonidan ixtiyoriy mulkiy badallar qoʻshish asosida tashkil etilgan, xayriya, ijtimoiy, madaniy, maʼrifiy yoki boshqa ijtimoiy foydali maqsadlarni koʻzlaydigan, aʼzoliqi boʻlmagan nodavlat notijorat tashkiloti.

Muassasalar - boshqaruv, ijtimoiy-madaniy vazifalarni yoki tijoratchilikdan iborat boʻlmagan boshqa vazifalarni amalga oshirish uchun mulkdor tomonidan tashkil etilgan va toʻla yoki qisman moliyaviy taʼminlab turiladigan tashkilot.

Yuridik shaxslar birlashmalari. Tijorat tashkilotlari oʻzlarining tadbirkorlik faoliyatlarini muvofiqlashtirish, shuningdek mushtarak mulkiy manfaatlarini ifoda etish hamda himoya qilish maqsadida notijorat tashkilotlar hisoblanuvchi uyushmalar (ittifoqlar) va oʻzga birlashmalariga birlashishlari mumkin.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari yuridik shaxs sifatida fuqarolik-huquqiy munosabatlarning qatnashchilaridir.

Ijtimoiy-madaniy xususiyatga, jamoat tartibini saqlash, boshqaruv va mudofaga taalluqli bo'lgan rang-barang xizmatlarni ko'rsatayotgan xo'jalik subyektlari *notijorat asosida faoliyat ko'rsatayotgan muassasa va tashkilotlarni* tashkil etadi.

Rejali iqtisodiyot davrida ushbu muassasa va tashkilotlar xizmatining qariyb barchasi bepul ko'rsatilar edi. Keyingi-yillarda aholini ijtimoiy-madaniy tadbirlarga bo'lgan talabini sifatli va o'z vaqtida ta'minlash maqsadida pullik xizmat ko'rsatish sohalari ham kengaya boshladi.

Iqtisodiyotni notijorat sektori muassasa va tashkilotlarining *moliyaviy mablag'lari* o'bu o'z faoliyatini amalga oshirish va kengaytirish uchun turli manbalar hisobidan shakllantiriladigan pul mablag'lari. Notijorat asosida faoliyat ko'rsatayotgan muassasa va tashkilotlar moliyaviy resurslarining shakllanishi ikki xususiyatga bog'liq bo'ladi.

1. Ko'rsatayotgan xizmatlar ko'rinishi.
2. Iste'molchiga yetkazib berilishi (pullik yoki bepul).

Ayrim xizmatlar iste'molchilarga faqat bepul ko'rsatiladi, boshqalari o' pullik, qolganlari esa, ham pullik, ham tekinga ko'rsatiladi.

Mamlakatning jamiyatga to'raligicha xizmat ko'rsatuvchi davlat boshqaruvi va mudofaasi sohasida har qaysi fuqaro va huquqiy shaxs bunday xizmatlarni tekinga iste'mol qiladi. Bularni moliyalashtirishning yagona manbai bo'lib budjet mablag'lari hisoblanadi, lekin shuni yoddan chiqarmaslik kerakki, bu mablag'lar xizmat ko'rsatayotgan xodimlarni to'raligicha ijtimoiy-iqtisodiy hayotini qondira olishi va hech ham tijorat asosida faoliyat ko'rsatayotgan muassasa va tashkilotlardagi o'rtacha ish haqidan kam bo'lmasligi lozim. Aks holda bu sohada xizmat ko'rsatayotgan xodimlar ichida xizmatiga nisbatan loqaydlik, korrupsiya kabi salbiy illatlar tomir otishi tabiiydir.

Yuqorida keltirganimizdek, ayrim muassasa va tashkilotlar notijorat asosida faoliyat ko'rsatayotgan bo'ladi, ammo keng ommaga pullik xizmat ko'rsatadilar. Jumladan, teatr, kinoteatr, advokatlar, notarial idora va boshqalar. Zero, mazkur xo'jalik subyektlariga budjetdan mablag' ajratilsada, u e'tiborli xususiyatga ega emas. Iqtisodiyotning nobozor sektoriga ijtimoiy-madaniy xarakterdagi xizmatlar kiradi. Ular turlichadir va shunga ko'ra iste'molchilarga pulli hamda bepul ko'rsatilib, keyinchalik moliyalashtirishning turli manbalariga ega bo'ladi. Ijtimoiy-madaniy talablar uchun yo'naltirilgan moliyaviy resurslarning aniq tarkibi avvalambor talab xarakteriga bog'liq bo'ladi. Bunda talablarni uch guruhga ajratish mumkin: jamiyat uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan talablar - bu talab ta'minoti har bir fuqaro oladigan daromadga bog'liq bo'lmay, balki davlat konstitutsiyasi orqali kafolatlangan bo'lishi kerak (masalan: fuqarolarning boshlang'ich va o'rtta ma'dumotga ega bo'lish talabi). Bularning moliyalashtirish manbai bo'lib, budjet va budjetdan tashqari fondlardan ajratiladigan umumdavlat moliyaviy resurslari hisoblanadi. Umumiy xarakterga ega bo'lgan, biroq umumdavlat resurslaridan zaruriy minimum miqdorda davlat budjeti mablag'lari hisobidan moliyalashtirilgan talablar, bu talab ta'minoti boshlangan normativ darajasida boshqa moliyaviy manbalar hisobidan, shu jumladan aholi

mablagʻlari hisobidan amalga oshiriladi. Bunday manbalarga aholiga minimum darajada xizmat koʻrsatish, oʻrta darajada maʼlumot olish, fuqarolarning belgilangan normada ijtimoiy taʼminoti va boshqalar kiradi. Fuqarolar, ularning dam olishlari, uy-joy bilan taʼminlash bilan bogʻliq boʻlgan talablari, ular jamiyat hisobidan taʼminlanmay, balki ular taʼminotining moliyaviy resurslari boʻlib, korxonalar, tashkilot va aholi mablagʻlari hisoblanadi.

Jamoat tashkilotlari mamlakat siyosiy jamoat tizimining ajralmas qismidir. Bu tashkilotlar odamlarning bitta mutaxassislikka yoki ijtimoiy guruhga, bir xil maqsadlarga, qiziqish yoki umumfuqarolik masalalarini hal qilishda bir xil yondashuvligi, gʻoyaviy maqsadlar uchun birlashishi asosida vujudga keladi. Bizning mamlakatimizda bir qancha jamoat tashkilotlari faoliyat yuritadi: kasaba uyushmalari, siyosiy partiyalar, ijodiy uyushmalar, sport va boshqa oʻz xohishiga koʻra birlashgan jamiyatlar, maxsus tashkiliy shakl asosida birlashgan va keyingi yillarda keng tarqalgan maqsadli fondlar va hayriya fondlari misol boʻladi.

Jamoat tashkilotlari moliyasi quyidagi munosabatlarni oʻz ichiga oladi:

➤ jamoat tashkilotlari va ularning aʼzolari oʻrtasidagi jamoatga kirish va aʼzolik badallarini toʻlash, shuningdek jamoat tashkiloti boʻyicha har xil toʻlovlar va imtiyozlarni qoʻllash;

➤ jamoat tashkilotlarining korxonalar, ishlab chiqarish birlashmalari va tashkilotlar bilan moliyaviy munosabatlari. Korxonalar tomonidan xayriyalar, shuningdek har xil madaniy tadbirlar va koʻrgazma, festivallar oʻtkazish uchun mablagʻlar ajratish;

➤ jamoat birlashmalari ichida fondlarni tashkil qilish va foydalanish boʻyicha (ish haqi fondi, kapital qoʻyilmalar) munosabatlar;

➤ yuqori va quyi turuvchi jamoat tashkilotlari oʻrtasida daromadlarini yuqori tashkilotga oʻtkazish yoki yuqori tashkilotdan yordam olish;

➤ jamoat tashkilotlari va ularga boʻysinuvchi xoʻjalik-ishlab chiqaruvchi tashkilotlar oʻrtasidagi moliyaviy munosabatlar.

Jamoat tashkilotlarining moliyasiga, asosan, ikkita *omil* taʼsir koʻrsatadi.

Birinchi shundan iboratki, jamoat birlashmalari fuqarolarning oʻz xohishiga koʻra birlashishi asosida yuzaga keladi. Shuning uchun pul fondlarini moddiy bazasi sifatida shakllantirish va ulardan foydalanish oʻz xususiyatlariga ega. Mablagʻlar tushishining asosiy manbai birlashmalarga kirish va aʼzolik badallaridan tashkil topadi.

Ikkinchi omil, jamoat birlashmalari maʼlum mulkka (imoratlar va asbob-uskunalar), korxonalar va ishlab chiqarish xususiyatiga ega boʻlgan (sanoat, qurilish, nashriyot va boshqalar), shuningdek moliyaviy mablagʻlarga ega boʻladi. Jamoat birlashmalari ulush asosidagi mulkka ham ega boʻlishi mumkin (masalan, tijorat banklari, qoʻshma korxonalar va boshqalarni tashkil etishda). Natijada jamoat tashkilotlari moliyasi davlat tomonidan qisman boshqariladi, lekin asosan nizom bilan belgilangan boʻladi. Jamoat birlashmalarining nizomida uning maqsadlari, vazifalari va boshqa tizimlar bilan hamkorlikning yoʻnalishlari, shuningdek moliyaviy-moddiy koʻrinishdagi mablagʻlarning shakllanish tamoyillari oʻz aksini topadi. Davlat bilvosita taʼsir qilish, yaʼni iqtisodiy taʼsir koʻrsatish usullarini qoʻllaydi:

- har xil obyektlarni soliqqa tortish;

- foydaga solinadigan soliq stavkasi;
- moliyaviy va soliq imtiyozlari, shuningdek ayrim hollarda dotatsiya va subvensiyalar ajratish orqali.

Jamoat birlashmalarining mulkidan foydalanishning oʻziga xos xususiyati shundan iboratki, u ayrim olingan aʼzolar uchun daromad manbai boʻladi. Jamoat birlashmalarining barcha daromadlari umumiy xizmat koʻrsatishga, nizom ehtiyojlarini toʻla qondirishga yoʻnaltiriladi. Aʼzolik badallarini toʻlash va u yoki bu koʻrinishdagi moddiy yordam olish oʻrtasida hech qanaqa bevosita bogʻliqlik mavjud emas.

Yuqorida koʻrib oʻtilgan omillar birgalikda jamoat birlashmalarining moliya-xoʻjalik faoliyatidagi tijorat hisobi va moliyaviy smetalarini belgilaydi. Bu xususiyatlar ularning moliyasi faoliyatida oʻz aksini topadi.

Jamoat birlashmalarining moliya rejasidagi daromad qismi jamoatga kirish va aʼzolik badallaridan, xoʻjalik asosidagi karxonalarning faoliyatidan va pulli tadbirlar asosida yuzaga keladigan daromadlardan tashkil topadi. Ijodiy birlashmalarni moliyalashtirish manbai boʻlib, shuningdek korxonalar va tashkilotlar foydasidan ajratiladigan maxsus pul ajratmalari ham boʻlishi mumkin. Oʻzbekiston Respublikasining amaldagi qonunchiligi boʻyicha bu koʻrinishdagi foydadan ajratmalar daromad soligʻidan ozod etilgan.

Keyingi-yillarda jamoat birlashmalari faqat tekinga emas, balki pulli xizmatlar doirasini kengaytirmoqda (sport seksiyalarini tashkil etish, tikuvchilik kurslarini tashkil etish va h. k.) va bu tadbirlar ular daromad manbasini kengaytirmoqda. Bundan tashqari ayrim jamoat birlashmalari daromadlari tarkibida davlat budjetidan ajratmalar ham boʻlishi mumkin. Jumladan, koʻngilli sport jamiyatlariga jismoniy tarbiyani rivojlantirish uchun mablagʻlar ajratiladi. Biroq, mazkur manba hozirgi vaqtda deyarli ishlatilmayapti.

Jamoat tashkilotlari va birlashmalari moliyaviy rejalarining xarajatlar qismida jamoat birlashmalari asosiy faoliyati bilan bogʻliq boʻlgan va ular apparatini saqlash bilan bogʻliq boʻlgan, kapital qurilish va kapital taʼmirlash bilan, maʼmuriy xoʻjalik xarajatlari bilan bogʻliq boʻlgan xarajatlar aks ettiriladi.

Jamoat tashkilotlari va birlashmalari moliyaviy rejasining xarajat moddalarini aniqlashtirish mazkur birlashmalarning faoliyat xususiyatidan kelib chiqadi.

Sport jamiyatlarida mablagʻlar sport inshootlarini saqlashga, instruktor-trenerlik tarkibining ish haqiga safarbar etilsa, madaniy oqartuv tashkilotlarida - binolarni saqlash va lektorlarga haq toʻlashga sarflanadi, Qizil yarim oy jamiyatlarida esa, sanitariya-oqartuv tadbirlariga, tabiiy ofatdan zarar koʻrgan aholiga yordam koʻrsatishga ishlatiladi va h. k.

Koʻpchilik jamoat tashkilotlari va birlashmalari moliyaviy rejalarida xalqaro aloqalar boʻyicha xarajatlar ham koʻzda tutiladi. Bunday xarajatlar tarkibiga quyidagilar kiradi: xorijiy delegatsiya vakillarini mamlakat ichida qabul qilib olish va chet ellarga safar xarajatlari, xalqaro seminarlar, kongresslar, uchrashuvlar tashkil etish xarajatlari. Ayrim holatlarda ushbu xarajatlar xalqaro tashkilotlarga aʼzolik badallari uchun ham ishlatilishi mumkinki, bunda ushbu jamoat birlashmalari xalqaro tashkilotning haqiqiy aʼzosi boʻlmogʻi lozim. Jumladan, mamlakatimiz sport

federatsiyalari:

- alohida sport turlari bo'yicha xalqaro sport federatsiyalariga a'zollik badallarini to'laydilar;

- xalqaro federatsiya o'tkazayotgan sport tadbirida ishtirok etish uchun qatnashish badallarini to'laydi;

- o'yinlardan tushgan mablag'lardan ajratmalar qiladilar.

Jamoat tashkilotlari va birlashmalari o'z nizom faoliyatiga ko'ra odatda davlat budjeti oldida hech qanday moliyaviy majburiyatlarga ega emas.

Jumladan, faxriylar, nogironlar jamoat birlashmalari, Qizil yarim oy jamiyati, ixtirochilar va ratsionalizatorlar jamiyati va h. k. lar soliqlardan to'la ozod etilgan.

Jamoat birlashmalari qoshida faoliyat yurituvchi korxonalar tijorat hisobi tamoyilida faoliyat yuritadilar. Shuning uchun ular moliyasini tashkil etish boshqa korxonalaridagi asosiy xususiyatlar bilan umumiy bo'lib, asosiy fondlar va aylanma mablag'lar doiraviy aylanishini tashkil etish (nizom fondini shakllantirish), foyda olish va taqsimlash, budget bilan hisob-kitoblar odatdagi tartibda amalga oshiriladi.

4. Davlat korxonalari moliyasining usuliyatlari.

Xo'jalik faoliyatidan daromadlarning o'sishi jamoat birlashmalariga o'z mulkini ko'paytirish va umumiy daromadlar summasida a'zollik badallari ulushini kamaytirish imkonini beradi, jumladan, qurolli kuchlarga ko'maklashuv ko'ngilli jamiyatlarida xo'jalik faoliyatidan olingan daromadlar uning 80% atrofidagi xarajatlarini, a'zollik badallari esa, taxminan 20% ini qoplashga imkon berdi. Kinochilar uyushmasi, rassomlar uyushmasida a'zollik badallarining jami daromadlardagi ulushi 3% dan ortmaydi.

Kasaba uyushmalari - ishlab chiqarishda, xizmat ko'rsatish va madaniyat sohasida faoliyatining umumiy manfaatlari bilan bog'liq bo'lgan mehnatkashlarni birlashtiruvchi ommaviy tashkilotlardir. Ular "Kasaba uyushmalari" to'g'risidagi qonunga asosan faoliyat yuritadilar.

Hozirgi kunda Kasaba uyushmalarining umumiy konfederatsiyasi tashkil etilgan (KUUK). Bozor iqtisodiyoti sharoitlarida kasaba uyushmalari ishchi va xizmatchilarning manfaatlarini, ayniqsa, davlat va tadbirkorlar bilan mehnat shartnomasi tuzish vaqtida himoya qilishga qaratilgan. Kasaba uyushmalari mehnatkashlar moddiy va kasbiy holatiga aloqador bo'lgan barcha qonun loyihalarini (masalan, aholi bandligi to'g'risidagi, ijtimoiy-ta'aminot va ijtimoiy himoya to'g'risidagi qonunlar) ishlab chiqishda faol ishtirok etishlari lozim. Kasaba uyushmalari mehnatkashlar mehnat sharoitlari, turmush tarzi va dam olishlarini tashkil etish va yaxshilash uchun harakat qiladilar.

Kasaba uyushmalari moliyasini tashkil qilish, asosan, o'zida jamoat birlashmalari moliyasiga xos bo'lgan xususiyatlarni aks ettiradi.

Kasaba uyushmalari va ularga bo'ysunuvchi korxonalar va tashkilotlar quyidagi uch turdagi munosabatlarini o'zida mujassamlashtiradi:

- kasaba uyushmalari va uning a'zolari o'rtasidagi munosabatlar. Ular ikki tomonli xarakterga ega, ya'ni a'zolar kirish va a'zollik badallarini to'laydi va ikkinchi

tomondan kasaba uyushmalaridan har xil moddiy va moliyaviy yordam oladilar;

- kasaba uyushmalarini korxonalar, tashkilot va birlashmalar bilan moliyaviy munosabatlari. Ular tarkibiga ish haqidagi ajratmalar, korxonalarining ixtiyoriy badallari, jumladan, madaniy tadbirlar o'tkazish uchun ajratmalar kiradi;

- kasaba uyushmalari tizimi ichidagi pul munosabatlari, ya'ni kasaba uyushmalari yuqori va quyi bo'g'inlari o'rtasidagi, kasaba uyushmalari va ular qaramog'idagi ijtimoiy-madaniy muassasalar, xo'jalik tashkilotlari o'rtasidagi pul munosabatlari va h. k. Kasaba uyushmalari o'z faoliyatini amalga oshirish uchun mustahkam moddiy-moliyaviy vositaga egadirlar. Ularning ixtiyorida sihatgohlar, pansionatlar, dam olish uylari, turistik bazalar, madaniy-oqartuv muassasalari, sport inshootlari mavjud. Mazkur fondlarning ayrim qismi davlat (budget) mablag'larini jalb etish hisobiga yaratilgan. Kasaba uyushmalari qator qo'shma korxonalar, tijorat banklari kabi yirik investorlarning ta'vishchilari, ya'ni ular nizom jamg'armasining mulkdorlari hisoblanadi. Kasaba uyushmalari mablag'larining bir qismi qimmatli qog'ozlarni sotib olishga safarbar etilgan.

Kasaba uyushmalari to'la moliyaviy mustaqil bo'lib, davlat budjeti oldida o'zining asosiy faoliyati bo'yicha hech qanday moliyaviy majburiyatlarga ega emas (ularga qarashli bo'lgan korxonalar foyda, va h. k. soliqlaridan tashqari).

Kasaba uyushmalari tashkilotlarining o'z mablag'larini tarkibiga quyidagilar kiradi:

- a'zollik badallari;
- xo'jalik tashkilotlari faoliyatidan daromadlar;
- pullik tadbirlardan daromadlar.

Kasaba uyushmalari tashkilotlari daromadlarida a'zollik badallari ular umumiy hajmining yarmidan ko'p qismini tashkil etadi. A'zollik badallari ish haqidagi 1% miqdorida belgilangan.

Kasaba uyushmalari tashkilotlari o'z daromadlarining ikkinchi manbai Kasaba uyushmalari tomonidan moliyaviy-xo'jalik faoliyati, jumladan, uning qaramog'idagi korxonalar va tashkilotlar, yordamchi xo'jaliklar (qishloq xo'jaligi, savdo, transport, sanoat, maishiy xizmat va h. k.) yuritilishi bilan bog'liqdir. Kasaba uyushmalari tashkilotlari moliyaviy-xo'jalik faoliyati o'zini-o'zi qoplash tamoyiliga asoslanadi, vakolatli Kasaba uyushmalari tizimi ichida o'z mablag'larini bo'g'inlar o'rtasida qayta taqsimlash bilan bog'liq smeta asosidagi moliyalashtirish ham qo'llanilishi mumkin.

Kasaba uyushmalari tashkilotlarining xarajatlari ularning nizom vazifalaridan kelib chiqadi. Ular tarkibiga avvalo moddiy yordam ko'rsatish, mehnat muhofazasi hamda ma'muriy-xo'jalik xarajatlari kiradi. Tashkiliy xarajatlarga yig'ilishlar, konferensiyalar o'tkazish va safar xarajatlari kiradi. Kasaba uyushmalari xarajatlarning belgilovchi qismi madaniy-oqartuv va sport muassasalarini saqlash va rivojlantirish bilan bog'liq.

Kasaba uyushmalarining umumiy konfederatsiyasi (KUUK) xalqaro tashkilot - Umumjahon Kasaba uyushmalari federatsiyasi (UKF) tarkibiga kiradi. Shuning uchun KUUK xarajatlari xalqaro aloqalarni rivojlantirish va mustahkamlash xarajatlari, jumladan, UKFga a'zollik badallarini to'lash xarajatlari kiradi.

Kasaba uyushmalari tashkilotlari moliyasi vertikal boshqaruv tizimini hisobga

olgan holda tuziladi. Kasaba uyushmalarining daromadlari uning yuqori va quyi tashkilotlari orasida taqsimlanadi. Aʼzollik badallari, asosan, birlamchi tashkilotda qoladi va uning ayrim qismi Kasaba uyushmalari boʻlagʻinlari oʻrtasida taqsimlanadi.

Hozirda mamlakatimizda mustaqil kasaba uyushmalarining konfederatsiyasi (MKUK) shakllangan va faoliyat yuritmoqda. Mustaqil kasaba uyushmalarining konfederatsiyasi (MKUK) moliyasini tashkil etish odatdagidek, ammo bu tashkilot unchalik katta mulkka ega emas.

Siyosiy partiyalar va ijtimoiy harakatlar jamoat birlashmalarining muhim koʻrinishidir. Bu yerda jamoaga birlashtirishning asoslari sifatida gʻoyaviy tamoyillar yoki ijtimoiy gʻoyalar maydonga chiqadi. Siyosiy partiyalar va ijtimoiy harakatlar moliya tizimi boshqa jamoat birlashmalaridagi kabi boʻlsada, maʼlum xususiyatlarga ham ega.

Har qanday siyosiy partiya faoliyatining asosiy manbai sifatida aʼzollik badallari maydonga chiqadiki, ular odatda barcha xarajatlarni qoplashga imkon bermaydi. Shu bilan bir vaqtda ijtimoiy harakatlar uchun bundan tashqari korxonalar, tashkilotlar, muassasalar, xususiy tadbirkorlar va alohida fuqarolarning jamgʻarmalari va xayriya-exsonlari ham qoʻllaniladi. Siyosiy partiyalar va ijtimoiy harakatlar daromadlari manbalarining uchinchi guruhiga nashriyotchilik va boshqa faoliyatdan tushumlar kiradiki, ushbu manba tijorat xususiyatiga ega boʻladi.

Demokratik jamiyatlarda koʻp holatlarda siyosiy partiyalarni nafaqat toʻgʻridan toʻgʻri moliyalashtirish, balki ularga moddiy yordam (yigʻilishlar uchun binolarni tekinga yoki imtiyozli shartlarda berish, siyosiy-partiyaviy yoʻnalishdagi muzeylarni moliyalashtirish va h. k.) koʻrsatish uchun ham davlat budjeti mablagʻlaridan foydalanish qonun yoʻli bilan taqiqlangan. Shu bilan bir vaqtda qonunan rasmiylashtirilgan maʼlum cheklanishlar ham koʻzda tutilishi mumkin. Masalan, Chexiya va Slovakiyada parlamentga saylangan barcha partiya va harakatlar har bir saylov ovozi uchun 10 krondan mablagʻ oladi. Shunday qilib, davlat oz miqdorda boʻlsada partiyalar saylov tadbirlarini va ularning joriy faoliyatini subsidiyalashtiradi.

5. N m ddiy ishlab chiqarish muassasalari va tashkil tlari m liyasining o`ziga s ususiyatlari va b lgilari. N tij rat tashkil tlari m liyasining ususiyatlari. Kichik k r nalar m liyasining ususiyatlari.

Mamlakatimizda soʻnggi-yillarda amalga oshirilayotgan siyosiy islohotlar natijasida siyosiy partiyalarning moliyaviy taʼminoti, shu jumladan davlat budjetidan ham moliyalashtirishning huquqiy asosi yaratildi, yaʼni 2004-yil 30-aprelda siyosiy partiyalarni moliyalashtirish sohasidagi munosabatlarni tartibga solish maqsadida Oʻzbekiston Respublikasining "Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish toʻgʻrisida"gi qonuni qabul qilindi.

Unga asosan siyosiy partiyalarni *moliyalashtirish manbalari* quyidagilardan iborat:

- kirish va aʼzollik badallari, agar siyosiy partiyaning ustavida bunday badallar toʻlash nazarda tutilgan boʻlsa;
- qonun hujjatlariga muvofiq tadbirkorlik faoliyatidan olingan daromadlar;

- O'zbekiston Respublikasi Davlat budjetidan qonunga muvofiq ajratiladigan mablag'lar;

- O'zbekiston Respublikasi yuridik shaxslari va fuqarolari tomonidan qonunga muvofiq beriladigan xayriya yordami.

Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish *qonuniylik, ochiqlik, oshkoralik va siyosiy partiyalarning teng huquqliligi* kabi asosiy prinsiplar asosida amalga oshiriladi.

Shuningdek, qonunda siyosiy partiyalar faoliyatining turli jabhalarni davlat tomonidan moliyalashtirish ko'zda tutilgan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasining "Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish to'g'risida"gi qonunining *7-moddasida* siyosiy partiyalarning ustavda nazarda tutilgan faoliyatini davlat tomonidan moliyalashtirish to'g'risida quyidagilar nazarda tutilgan: «Siyosiy partiya, agar u O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qonunchilik palatasiga (bundan buyon matnda qonunchilik palatasi deb yuritiladi) saylov yakunlari bo'yicha "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qonunchilik palatasi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy qonuniga muvofiq qonunchilik palatasida siyosiy partiya fraksiyasini tuzish uchun zarur miqdorda deputatlik o'rinlarini olgan bo'lsa, o'zining ustavda nazarda tutilgan faoliyatini moliyalashtirish uchun davlat mablag'larini olish huquqiga ega bo'ladi.

Siyosiy partiyalarning ustavda nazarda tutilgan faoliyatini moliyalashtirish uchun ajratiladigan davlat mablag'larining yillik hajmi shu mablag'larni ajratish mo'ljallanayotgan yildan oldingi yilning 1-yanvaridagi holatga ko'ra belgilangan eng kam ish haqining ikki foizini qonunchilik palatasiga o'tkazilgan oxirgi saylovda saylovchilar ro'yxatiga kiritilgan fuqarolar soniga ko'paytmasi miqdorida shakllantiriladi.

Ushbu moddaning ikkinchi qismida ko'rsatilgan davlat mablag'larini O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi belgilaydigan tartibda O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi qonunchilik palatasiga oxirgi saylovning O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi tomonidan aniqlangan natijalari asosida bu mablag'larni olish huquqiga ega bo'lgan siyosiy partiyalar o'rtasida ularning qonunchilik palatasida olgan deputatlik o'rinlari miqdoriga mutanosib ravishda taqsimlaydi».

Mazkur qonunning *8-moddasida* esa, siyosiy partiyalarning qonunchilik palatasiga va davlat hokimiyatining boshqa vakillik organlariga saylovda ishtirok etishini davlat tomonidan moliyalashtirish tartibi keltirilgan: «Siyosiy partiyalarning qonunchilik palatasiga va davlat hokimiyatining boshqa vakillik organlariga saylovda ishtirok etishini moliyalashtirish belgilangan tartibda faqat ana shu maqsadlar uchun ajratiladigan davlat mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi. Siyosiy partiyalarni saylovda boshqa mablag'lar hisobidan moliyalashtirish va moddiy jihatdan o'zgacha tarzda qo'llab-quvvatlash taqiqlanadi.

Siyosiy partiyalarning qonunchilik palatasiga saylovda ishtirok etishini moliyalashtirish uchun ajratiladigan davlat mablag'larining bir deputatlikka nomzod hisobiga to'g'ri keladigan miqdori O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi tomonidan belgilanadi.

Siyosiy partiyaning qonunchilik palatasiga saylovda ishtirok etishini

moliyalashtirish uchun ajratiladigan davlat mablagʻlari shu partiyadan qonunchilik palatasi deputatligiga koʻrsatilgan nomzodlar roʻyxatga olingandan keyin roʻyxatga olingan nomzodlar soniga muvofiq hajmda siyosiy partiyaning hisob-kitob varagʻiga belgilangan tartibda oʻtkaziladi.

Qonunchilik palatasiga saylovda siyosiy partiyalarning ishtirok etishini moliyalashtirish uchun ajratilgan davlat mablagʻlari siyosiy partiya tomonidan:

- saylovoldi koʻrgazmali tashviqot vositalarini nashr qilishga;
- qonunchilik palatasi deputatligiga nomzodlarning televidenie, radio orqali va boshqa ommaviy axborot vositalarida chiqishlarini tashkil etishga;
- qonunchilik palatasi deputatligiga nomzodlarning saylovchilar bilan uchrashuvlarini tashkil etishga;
- qonunchilik palatasi deputatligiga nomzodlarning ishonchli vakillari va bevosita saylov okrugida saylovoldi tashviqotini oʻtkazish uchun jalb qilinadigan boshqa faollar ishini tashkil etishga;
- saylov kampaniyasini oʻtkazishga doir umumpartiyaviy tadbirlarga sarflanishi kerak.

Agar qonunchilik palatasiga saylov yakunlari boʻyicha siyosiy partiya fraksiya tuzish uchun zarur miqdorda deputatlik oʻrinlarini ololmagan boʻlsa, siyosiy partiyaning qonunchilik palatasiga saylovda ishtirok etishini moliyalashtirish uchun ajratilgan davlat mablagʻlari mazkur partiyaning boshqa manbalardan olgan mablagʻlari hisobidan Oʻzbekiston Respublikasi Davlat budgetiga qaytarilishi kerak».

Siyosiy partilarni davlat tomonidan moliyalashtirish manbai va uni ajratish tartibi qonunning *10-moddasida* keltirilgan: «Siyosiy partiyalarni davlat tomonidan moliyalashtirish manbai Oʻzbekiston Respublikasi Davlat budgetining mablagʻlaridir.

Siyosiy partiyalarni moliyalashtirish uchun ajratiladigan davlat mablagʻlari siyosiy partiyalarning hisob-kitob varaqlariga belgilangan tartibda oʻtkaziladi.

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. Iqtisodiyotni erkinlashtirish va islohotlarni chuqurlashtirish - eng muhim vazifamiz. T.8.-T.: O`zbekiston. 2000.
2. Karimov I.A. «Ergashgan marralarimizni mustahkamlab, islohotlar yo`ldan izchil borish - asosiy vazifamiz». T.12.-T.: «O`zbekiston». 2004.-400 b.
3. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 5 fevraldagi "Mahsulot (ish va xizmat)lar tannarxiga kiritiladigan. Mahsulot (ish va xizmat)larni ishlab chiqarish va sotish xarajatlarini tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to`g`risidagi Nizomni tasdiqlash to`g`risida»gi 54-sonli qarori. (2003 yil 25 dekabrda 567-sonli qaror asosidagi o`zgartirishlar bilan).
4. O`zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligining 1997 yil 15-yanvar 5-son buyrug`i (yillik va yarim yillik hisobotni to`ldirish to`g`risida). T., «O`zbekiston Respublikasi Moliyaviy qonunlari» oylik nashr, 1997.
5. Bobojonov O.U. Moliyaviy hisob. T., «Mehnat», 1999.
6. Moliyaviy hisob. KARANA korporatsiyasi, T., 2000.
7. Rizaqulov A.A. Uzoq muddatli aktivlar hisobi. T., «Fan», 1998.
8. Rizaqulov A.A., Ibrohimov A.K., Hasanov B.A., Usanov A.U., Mamatov Z.T. Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari. 1-III tom. TMI va IUT, 1994.
9. Sotivoldiev A.S. Buxgalteriya hisobi-T.:O`zR BAMA-2004 , 1,2 va 3 tomlar
10. G`ulomova F. Buxgalteriya hisobi va mustaqil o`rganish uchun qo`llanma. T. "Mehnat" 2004.
11. O`zbekiston Respublikasi Moliyaviy qonunlari to`plamlari. 2000-2002
12. Xasavov B.A., Bobojonov O. Moliyaviy qisob (darslik, ruscha). - T.: Tipografiya TGEU. 2001
13. Xasanov B.A., Muxamedova M.N. «Buxgalteriya hisobi» favidan reyting tizimida mustaqil ta`lim va mustaqil ishlash uchun o`quv-uslubiy modul.-T.: TMI. 2002.
14. Xasanov B.A. va boshq. Sredniy i malsh biznes: problemmi i resheniya (uchebnoe posobie).-T.: TFI. 2002.
15. Xasanov B.A. Boshqaruv hisobi: nazariya va uslubiyot (monografiya).-T.: Moliya. 2003.-247 b
16. Xasanov B.A., Mirzaeva L. Sbornik zadach po kursu «Mejdunarodnme standartm buxgalterskogo ucheta».-T.: TMI. 2003.